

Når høretabet træder i forgrunden

Natascha Sofie Søndergaard, Eva Juul Toldam og Niels-Henrik Møller Hansen

”Det der med, at jeg skal sige ”hvad?” fem gange inde på en bar, og stadig tænke ”Hvad fuck blev der sagt?” – det kan jeg ikke lide. Den måde vil jeg ikke skille mig ud på, for jeg synes, det er negativt ladet altså. Og det er pinligt, og det er ubehageligt for alle, hvis jeg ikke kan høre, hvad der bliver sagt.”

Sådan siger 27-årige Katja i et interview. Hun beskriver, hvordan hun afvejer behovet for at kunne følge med imod risikoen for at skille sig ud. Hun vil gerne kunne følge med, men beder hun om for mange gentagelser, oplever hun at skille sig ud. Vælger hun omvendt at lade være, risikerer hun at blive afsløret, at blive fanget i, at hun ikke aner, hvad samtalen drejer sig om. Og det er ubehageligt. Ikke blot for hende, men alle der deltager i samtalen. Som sociolog Erving [Goffman](#) (1959, 1963) peger på, så smitter forlegenhed, og det er skamfuldt, når de sociale bånd trues (Scheff 1990).

Man kan sige, at høretabet i disse sociale sammenhænge bliver betydeligt og sætter de unge, der lever med et høretab, i nogle svære situationer. Katja oplever, at hun må vælge mellem pest eller kolera, og det er ikke behageligt. Hendes

Når høretab bliver betydeligt i ungdomslivet

CFD Rådgivning har i 2021 gennemført et litteraturstudie og en interviewundersøgelse omkring unge med betydeligt høretab. Syv unge i alderen 21-28 år med varierende typer høretab har deltaget i dybdegående interviews.

Denne artikel indgår i en artikelserie der gennem forskellige problemstillinger og begreber tegner et billede af hvordan og hvornår et høretab bliver betydeligt i et ungdomsliv.

Artiklerne udgives løbende i 2022 og kan downloades på www.cfd.dk/viden

høretab kommer i centrum, men paradoksalt nok på to forskellige måder. I den ene situationer træder høretabet tydeligt frem for hende selv, mens den i den anden træder frem for alle. Det er denne bevægelse, som er i fokus i denne artikel. Artiklen vil kigge på situationer, hvor høretabet træder for meget i forgrunden i de unge menneskers liv, og nogle af de overvejel-

ser de unge har i den forbindelse. De kan opleve, at høretabet kan komme til at fylde for meget, men samtidigt oplever de, at de løbende skal finde en balance mellem deres høremæssige udfordringer – hvis de skal kunne følge med – og ubehaget ved, at høretabet kan komme til at dominere og overtage samværet. For at analysere vil vi inddrage en analytisk skelnen mellem fravær og tilstedeværelse. Fraværet af hørelse og tilstedeværelsen af et høretab. I begge tilfælde kan høretabet føles betydeligt, men det udfoldes på forskellig vis, som artiklen vil folde ud.

Fravær af en genstand, person eller sans betyder ikke nødvendigvis, at det pågældende ikke er tilstedeværende mentalt eller socialt. Måske netop tværtimod. Det fraværende kan i nogle tilfælde, være det, der fylder allermost mentalt og socialt. Nogle gange er det, der mangler, det eneste man kan fokusere på. Som når små børn ikke kan lade være med at lade tungen glide hen over det hul i tandkødet, hvor der før sad en mælketand. Eller når det sted, man elsker at komme, ikke længere har den samme stemning, fordi man plejede at komme der med sin ekskæreste – og nu emmer stedet af bevidstheden om fraværet af den person.

Omdrejningspunktet i denne artikel er hverken tabte tænder eller tabt kærlighed, med derimod høretab. De interviewede har ikke et totalt fravær af hørelse. De anvender alle deres hørelse i hverdagen. Nogle har en hørest, mens andre er helt døve, når de ikke har deres [Cochlear Implants \(CI\)](#) på. Alligevel giver det mening at anlægge en analytisk tilgang, hvor det undersøges, hvornår og hvordan fraværet af hørelse bliver tilstedeværende. Med andre ord vil denne artikel kaste lys over, hvordan unge mennesker med høretab oplever, at den bliver dominerende i sociale sammenhænge.

Det gælder f.eks. oplevelser med samtaler, hvor andre sætter (al for meget) fokus på den unges høretab, eller situationer, som den Katja beskrev, hvor den unge med høretab skal bede om en gentagelse flere gange, og de oplever at

deres høretab overtager fokus fra samtaleindhold. Disse oplevelser kan lede til negative følelser hos de unge eller en oplevelse af at blive udelukket fra en social interaktion på grund af høretabet, og derved kan denne oplevelse skabe barrierer for de unges deltagelse i sociale interaktioner. I et bredere perspektiv handler det således om, hvordan fraværet eller tilstedeværelsen af høretabet påvirker de unges muligheder for at opbygge og fastholde gode sociale relationer.

I de andre artikler peger vi på nogle af de overvejelser unge, der lever med høretab, kan have, når de skal fortælle omgivelserne om deres høretab. Det er nogle af de samme overvejelser, der er i spil i denne forbindelse, men analyseret fra et andet perspektiv. Muligheden for at opbygge relationer til andre i forskellige sammenhænge er vigtig for den unges trivsel. Sociologen [Thomas Scheff](#) peger på, at velfungerende sociale bånd bygger på en balance mellem nærhed og distance (Scheff 1990). Denne balance kan imidlertid være under pres, og det kan true de unges trivsel. Når det sker, vil de unge opleve en følelse af skam. Denne kan have forskellige udtryk. Det kan være svært for den unge at stadfæste, at denne skamfølelse er forbundet med ubalancen i det sociale bånd. Det skyldes, at de og deres omgangskreds kan have en opfattelse af, at når høretabet er behandlet og kompenseret med høretekniske hjælpemidler, så ophører der med at være en høreudfordring. Noget, som både nærværende undersøgelser og andre undersøgelser påviser, er forkert (Hansen 2008; Punch & Hyde 2011).

Fraværets tilstedeværelse

Antropologerne Mikkel Bille og Frida Hastrup har sammen med arkæolog Tim Flohr Sørensen (2010) beskrevet, hvordan [fraværende genstande og mennesker kan være utroligt tilstedeværende i folks liv](#). Når et familiemedlem afgår ved døden, betyder det ikke, at familien af den grund holder op med at have følelser knyttet til

afdøde. De argumenterer derfor for at ”fraværende” og ”tilstedeværende” ikke altid er modsætninger, men at det fraværende, og oplevelsen af det fraværendes tilstedeværelse kan være meget betydningskabende (Bille et al. 2010:4, 5, 18). Denne optik er relevant i forhold til at undersøge, hvordan den nedsatte hørelse for de unge med høretab, kan blive oplevet som værende for tilstedeværende i sociale interaktioner og kan påvirke relationen til andre mennesker.

Et eksempel kommer fra Mia. Hun forklarer, at hun synes, at det er ubehageligt, når folk kommenterer på hendes høreapparater på måder, hvor det fremgår, at de synes, at det er synd for hende:

”Ja, selvfølgelig er det træls, men det er faktisk endnu mere træls, at du kommenterer på, at det er træls, fordi så bliver det træls.”

Det irriterende for hende er, at den sociale situation kommer til at handle om hendes (manglende) hørelse. Mia har gennemgående en tilgang, hvor høretabet er et vilkår, hun lever med i sit hverdagsliv. Det er ikke noget hun ønsker at tænke meget over, fordi hun alligevel ikke kan ændre på det. Når andre trækker frem, at høretabet giver hende svære vilkår, så forstærker det nogle af de følelser, som hun ikke ønsker at give for meget plads. Hun bliver også konfronteret med en negativ vurdering af høretabet, en vurdering af hende, alene baseret på tilstedeværelsen af hendes høreapparater. Det er karakteristisk for en type af situationer, hvor de unge på grund af andre menneskers ageren oplever, at høretabet bliver for tilstedeværende.

Hvis høretabet repræsenterer et brud med normen, bliver det tilstedeværende

Flere af de unge fortæller, at de først tænker over høretabet i mødet med personer med ordinær hørelse. Det er først i dette møde med omgivelserne, at høretabet får tilskrevet en særlig betydning. Nogle af de unge giver udtryk for, at de næsten aldrig tænker over høretabet.

Det sker først, når andre begynder at forholde sig til det. Det gælder bl.a. for Viktoria, som beskriver det på følgende måde:

”Jeg tænker ikke over, at jeg har CI. Når jeg vågner op, så har jeg jo mine rutiner, hvor jeg tager CI’et på, jeg tager på arbejde og gør, som jeg plejer. Det er først, når folk de påtaler sådan, ”Hov den der, har jeg ikke lige set?”, så tænker jeg over det.”

Når de unge derimod er alene, er den nedsatte hørelse ikke i fokus. For nogle gælder dette også, når de er sammen med deres familie. Mia giver et eksempel på, hvordan høretabet for hende kan være fraværende og tilstedeværende i forskellige situationer:

”Jeg tror det kommer meget an på, igen, situationen, fordi derhjemme der føler jeg mig jo ikke dø, og jeg tror også, det hjælper, at man har en mor der siger, ’Hvad?’ 40 gange mere end en selv, fordi hun bare er lidt mere dø, end man selv er. Hvor, hvis jeg er sammen med nye mennesker i nye kontekster og de måske ikke ved, at jeg har det [et høretab], der føler jeg mig virkelig udfordret. Og der føler jeg, at jeg er mere ”Mia der er hørehammet”, end ”Mia der bare er Mia”. Så det kommer meget an på situationen, men jeg tror, overordnet – generelt – med mine gode tætte venner, og min familie og mit arbejde, der føler jeg mig bare som ”Mia uden et handicap”.”

Mia beskriver, hvordan hun blandt sine forældre, der begge har høretab, ikke lægger mærke til høretabet. Her er nedsat hørelse normen, og slet ikke i fokus. Det sammen gælder for hendes venner og nære kollegaer, der er vant til, at hun har høretab. Det er derimod i mødet med folk, der ikke selv oplever et fravær af hørelse, at Mias nedsatte hørelse træder frem og bliver tilstedeværende; både for Mia selv og for de hørende omkring hende.

Når høretabet repræsenterer et brud med omgivelsernes forventninger, træder det frem. Ligeledes hvis det repræsenterer en kontinuitet med omgivelsernes forventninger (fordi de også har høretab eller fordi de har vænnet sig til hendes høretab) falder det i baggrunden.

Høretabet kan blive for tilstedeværende i den sociale interaktion

Analytisk kan vi altså se, at de unge oplever, at bevidstheden om høretabet ligger i baghovedet, men det er først i mødet med omgivelserne, at fraværet af hørelse bliver tilstedeværende for den unge selv og nogle gange bliver for tilstedeværende, set fra de unges perspektiv.

I eksemplerne ovenfor med Mia og Viktoria blev det tydeligt, at høretabet kan blive for dominerende i nogle sociale sammenhænge. Det kan blive så fremtrædende, at de unge oplever, at det fylder det hele. Når fraværet af hørelse bliver påpeget af andre og dermed gjort tilstedeværende føler Mia, at det er den ”forkerte” ting, der bliver fremhævet ved hende. I de situationer oplever Mia, at hun bliver ”*Mia der er hørehæmmet*” fremfor ”*Mia der bare er Mia*”. Her oplever hun, at høretabet kommer hende i for købet og at folk ser hendes høretab fremfor hende. De forståelser, der bliver lagt over på hende, gør hende utilpas, og hun fortæller, at det nogle gange betyder, at hun trækker sig fra sociale interaktioner. Man kan sige, at høretabets tilstedeværelse ekskluderer hende på forhånd. Det handler således ikke om, at Mia ikke kan følge med. Det er i stedet høretabets tilstedeværelse, der i sig selv fører til eksklusion.

Andre fortæller, at de forsøger at undgå, at høretabet træder i forgrunden ved at planlægge, hvilke hørestrategier der skal i brug, når de skal ud. Det kan f.eks. handle om, hvor det er mest optimalt at sidde ved et bord, hvilken beværetning der er bedst (i lydæssig forstand) at tage til, og hvilken side man skal gå på, når man følges med andre. Antropolog Eva Juul Toldam (2022) analyserer denne adfærd nærmere i en artikel om unge som såkaldte ”[situationsarkitekter](#)”. Det vil sige, at de unge løbende forsøger at tilrettelægge sociale situationer, så de bedst muligt kan følge med. Det kan ske gennem forskellige handlinger, men betyder, at den enkelte påtager sig et ansvar for at forsøge at forme

situationen, så den giver mindst mulig friktion ift. høretabet.

En måde at håndtere høretabets tilstedeværelse er altså, at de unge via deres adfærd forsøger at minimere dets dominans i den sociale situation. En anden er, at de unge skammer sig over høretabet og trækker sig fra de sociale interaktioner. Hvad det betyder for den unge, ser vi nærmere på i næste afsnit.

Frygten for at andre lægger mærke til det fraværende

Mias eksempel med at trække sig fra visse sociale sammenhænge viste, at høretabet påvirker det sociale bånd med sin blotte tilstedeværelse, og gør, at den unge oplever, hvad Thomas Scheff beskriver som et socialt bånd præget af isolation (Scheff 1990:). Der er tale om isolation, fordi den unge oplever, at deres perspektiv, hvad de er og hvad de kan byde på, bliver overskygget af høretabet, og det opleves som skamfuldt. Følelsen af skam kan vise sig på flere måder. Frygten for at blive opfattet som anderledes kan være styrende for de unges adfærd.

Da Mia var yngre, syntes hun, det var svært at deltage i overnatninger hos venner, fordi hun om natten skulle tage høreapparaterne af. Hun var nervøs for, at vennerne skulle lægge mærke til, at hun havde et høretab. Hun ønskede heller ikke, at de skulle se høreapparaterne, fordi hun syntes, de var ulækre. De få gange hun overnattede hos andre, fyldte nervøsiteten for, at høretabet og høreapparaterne skulle komme i fokus, meget for hende. Den gjorde, at hun først tog høreapparaterne af, når de andre sov. Hun lå vågen meget af natten med skrækscenarier om, hvad der ville ske, hvis vennerne skulle opdage høreapparaterne. Hun var også bekymret over, at de andre skulle vågne før hende og forsøge at snakke til hende, uden at hun kunne høre det. For Mia har det især været i forbindelse med høreapparaterne, at hun har oplevet frygt og

frustration, især fordi hun har brug for dem for at kunne høre tale:

”Så der har jeg bemærket det ekstremt meget, at jeg har haft et høretab, fordi når jeg så lige pludselig skulle tage dem af, så blev jeg skrøbelig.”

Her betød Mias frygt for, at andre lagde mærke til hendes høretab, at hun i vidt omfang afholdt sig fra at tage til overnatninger hos venner. De negative følelser blusser op i Mia bare ved tanken om, at andre skulle lægge mærke til høretabet. Det hænger sammen med, at Mia ikke ønsker, at høretabet skal være det karakteriserende for hende. At høretabet ikke må være det karakteriserende træk ved en, er et gennemgående tema for interviewdeltagere. Hvis høretabet er i centrum som det vigtigste ved en person, overdøver det alle andre aspekter. Det kan i sig selv blive et aspekt, der skaber barrierer for de unges deltagelse i det sociale.

Manglende hørelse kan spænde ben for deltagelse

Katja fortæller om en oplevelse med venner på en bar, hvor hun oplevede, at de venner, der ellers altid var gode til at tage hensyn, havde valgt en bar, hvor Katja ikke kunne følge med i samtalen, fordi lytte-miljøet var så dårligt. Det var en meget tæt pakket bar, hvor hun havde svært ved at høre, hvad der blev sagt. På trods af at hun sad sammen med de andre, var hun ikke rigtigt en del af den interaktion, der foregik i vennegruppen. Udelukkelsen gjorde hende ked af det og vred:

”Jeg kunne overhovedet ikke høre, hvad nogen af dem sagde, og det endte bare med, at jeg gik grædende derfra, fordi jeg synes, det var så frygteligt, at jeg ikke kunne være med i samtalen, at de andre bare havde det så sjovt, og jeg var bare pissesur!”

Katja gik flere gange i løbet af aftenen udenfor for at tage rygepauser, som også gav lidt afstand fra al lyden. Aftenen endte med, at hun gik tidligt hjem, fordi hun alligevel ikke kunne deltage.

Hun var dybt frustreret over, at der ikke blev taget hensyn til hende. Katja ved godt, at vennerne ikke valgte baren med den hensigt at få hende til at føle sig udenfor, men i den situation havde hun følelsen af at hade vennerne.

I eksemplet bliver fraværets tilstedeværelse tydelig, fordi Katja oplever, at manglen på hørelse afskærer hende for deltagelse. Udelukkelsen sker ikke, fordi vennerne fokuserer på manglen på hørelse, sådan som Mia og Viktoria giver eksempler på, men fordi Katja ikke kan høre, hvad der bliver sagt. Hun kan ikke være med i samtalen og kan derfor ikke deltage. Fraværet af deltagelsesmuligheder er det, der bliver mentalt dominerende for hende. Høretabet træder tydeligt frem og bliver tilstedeværende for hende, fordi vennegruppen opholder sig i et dårligt lytte-miljø og ikke tager hensyn til hendes høretab.

Katja fortæller også, at hun er vant til, at hendes venner er gode til at tage hensyn, og det betyder, at hun for det meste ikke skal tænke over høretabet. Så i situationer, hvor høretabet giver begrænsninger for hende og vennerne ikke er opmærksomme på det, bliver fraværet af hørelsen tilstedeværende for Katja selv. Undersøgelsen viser således, at både den nedsatte hørelse i sig selv og andre menneskers uønskede fokus på den nedsatte hørelse kan betyde, at høretabet bliver en barriere for deltagelse.

Overdreven hensyntagen bliver en barriere for lige deltagelsesmuligheder

Fraværet af hørelsen kan opleves tilstedeværende på forskellige vis blandt de forskellige unge. Der er individuel variation i, hvornår høretabet bliver tilstedeværende, og det skaber barrierer for det sociale. Selvom Katja f.eks. er glad for, og vant til, at vennerne tager hensyn, kan det også i sig selv blive overvældende og få hende til at føle, at høretabet betyder for meget i en given social situation:

”Jeg kan godt mærke, at nogle af mine rigtigt tætte venner er blevet ret gode til at tage over, når jeg ikke kan høre, hvad der bliver sagt, og nogle gange kan det godt være lidt pinligt at være i en samtale, hvor jeg fører ordet, og lige pludselig, så fører hun [min ven] ordet, fordi jeg har svaret forkert. F.eks. så spørger tjeneren, ”Vil du gerne have det her?”, og jeg svarer, ”Nej”, og så svarer hun, ”Jo, det vil vi gerne, fordi vi vil gerne... et eller andet”. Og så har jeg det sådan: ”Hvad fuck snakker vi overhovedet om?”. Og så begynder tjeneren at kigge på hende i stedet for at snakke til mig. Så er jeg helt ude af den, fordi du ved... og det kan godt være sådan lidt frustrerende, fordi jeg ved, at de ikke gør det af ond mening – de gør det for at være søde – men nogle gange ville jeg bare ønske, de sagde, ”Ej, det var det her, det var det her, han spurgte om”. Så jeg selv kan føre samtalen, for det er jo ikke fordi jeg er dum, jeg kan bare ikke høre.”

Citatet viser, hvordan vennernes hensyntagen og opmærksomhed på hendes høretab, kan gøre den manglende hørelse for tilstedeværende. Hun oplever det som pinligt og frustrerende at blive talt henover. Hun føler, at høretabet kommer så meget i fokus, at det faktisk betyder, at hun bliver umyndiggjort. Hun får ikke selv lov til at snakke og bestemme, hvad hun vil spise. Vennernes velmenende hensyntagen gør, at høretabet i situationen bliver tydeliggjort for både Katja, vennerne og tjeneren. Her bliver fraværet af Katjas hørelse så tilstedeværende, at det næsten overdøver Katja som menneske og får hende til at forsvinde i tjenerens og vennens øjne, der nu kommunikerer over hovedet på hende. På den måde reducerer de hende til sit høretab og fratager hende muligheden for at deltage på lige vilkår. Det sker i bedste vilje fra vennerne. De ved jo godt, at hun har nedsat hørelse, men deres hjælp kommer med en pris, der kan svær at sluge for den unge, der lever med et høretab. Høretabet bliver så betydeligt, at den unge bliver statist i eget liv. Sker det ofte nok vil det formentlig sætte sig dybere spor – f.eks. i forhold til selvværd og identiteten.

Hvornår må høretabet være i fokus?

Set med et analytisk blik og med afsæt i teorien om fraværets tilstedeværelse bliver det tydeligt, hvordan høretabet ofte kommer til at fylde for meget for de unge, og at det kan ske på forskellige måder.

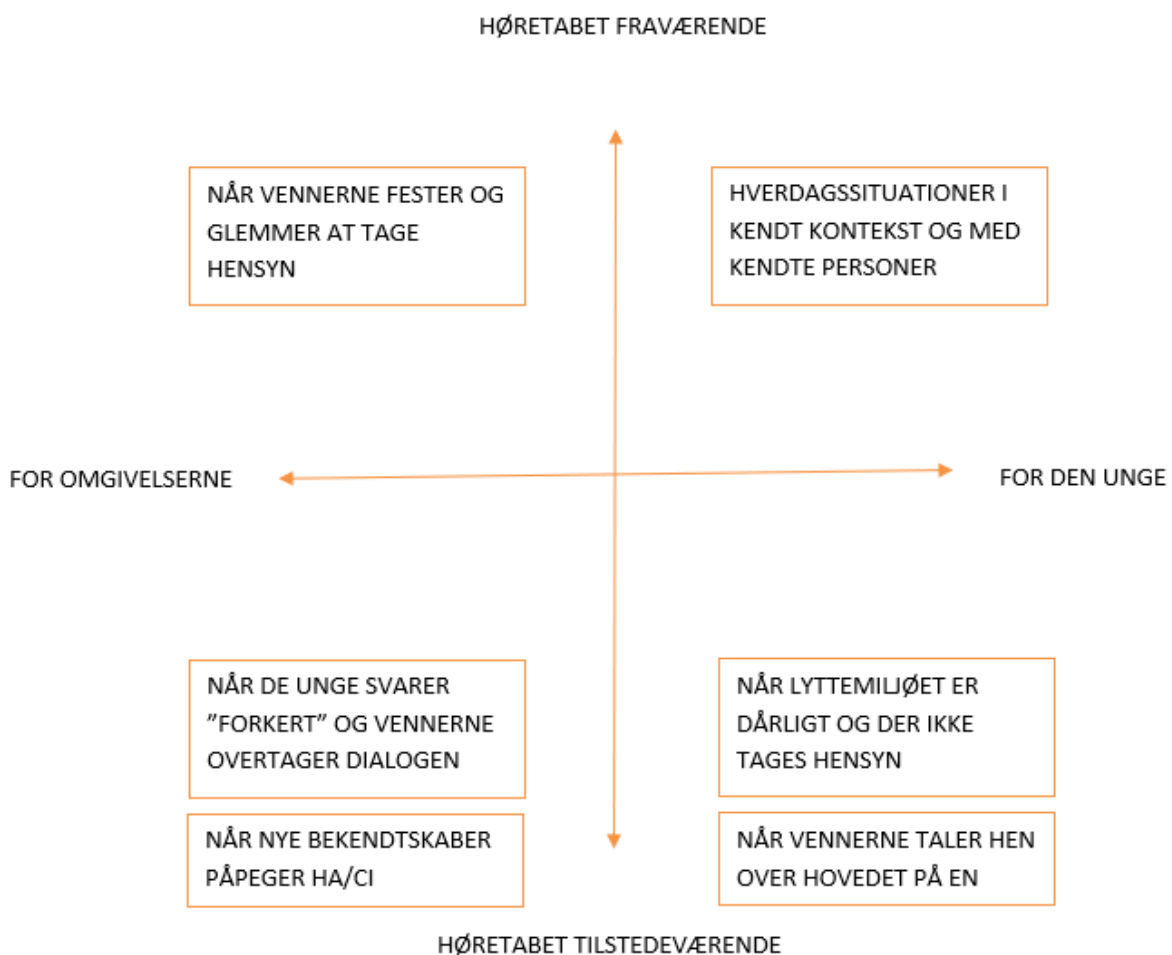
I citatet med Mia er der fokus på, at høretabet ikke skal vises frem hele tiden, og at andre heller ikke bør have fokus på det. Mias fravær af hørelse skal ikke være tilstedeværende hele tiden, og det skal ikke fjerne fokus fra Mia som person. Hun forklarer det meget tydeligt i sin formuleringer, ”Mia der er hørehæmmet”, som hun oplever med nye mennesker, hun møder, der sætter fokus på høretabet, og ”Mia uden et handicap”, som hun føler sig som, når hun er sammen med velkendte personer. For Mia er ambitionen altså, at høretabet ikke skal fremhæves, når det ikke er på egne præmisser, og at det ikke skal være tilstedeværende for hende selv og andre hele tiden.

Katja, derimod, præsenterer nogle mere ambivalente tanker om, hvor og hvornår høretabet må være i fokus samt hvem, der må sætte det i fokus. For hende kan det være en lettelse, hvis høretabet er tilstedeværende for vennerne, så de kan tage hensyn, men det skal ikke overdøve hende som person. Det skal ikke skabe barrierer for hendes deltagelsesmuligheder. For Katja er der brug for en balance i, hvor tilstedeværende manglen af hørelse er for vennerne. Ligeledes giver hun med eksemplet fra baren et indblik i, hvordan venners fravær af opmærksomhed på hendes høretab i stedet fører til, at manglen på hørelse bliver alt for tilstedeværende for hende selv. I begge tilfælde risikerer hun at få negative følelser og at føle sig udelukket fra det sociale.

Det vil altså sige, at de to unge, har forskellige indstillinger til, hvornår fraværet af hørelse begynder at give barrierer i sociale interaktioner. For Mia er det når andre er for opmærksomme på høretabet, og for Katja er det, når hun selv bliver for opmærksom på høretabet. Fælles for begge er, at når der bliver gjort opmærksom på deres høretab, oplever de, at det kan føre til, at de bliver overdøvet, fordi høretabet kommer til at fylde mere end dem selv.

Disse forskellige indstillinger har vi skitseret i figur 1, hvor den ene akse (x-akse) skelner mellem, om det er for den unge selv eller for omgivelserne, at høretabet opleves enten fraværende eller tilstedeværende, som er markeret på y-aksen. Det giver fire forskellige udfaldsrum, hvor vi har skitseret nogle eksempler hentet fra undersøgelsens empiri.

Figur 1. Hvornår er høretabet hhv. tilstedeværende og fraværende for de unge og deres omgivelser

Konklusion

Interviewene med de unge peger på, hvordan både høretabet i sig selv og et for stort fokus på høretabet, kan skabe barrierer for social deltagelse. Artiklen viser, at det, at noget er fraværende, ikke betyder, at det ikke fylder og gør sig gældende. Der er både eksempler, hvor de unge oplever selv at have for meget fokus på høretabet og situationer, hvor de oplever, at omgivelserne har for meget fokus på høretabet. Begge situationer opleves som belastende og er noget, de unge helst er fri for.

Når høretabet af forskellige årsager bliver for tilstedeværende, kan det betyde, at de unge oplever at stå udenfor fællesskabet. Det sker i form af eksklusioner fra sociale interaktioner. Det betyder ikke, at de unge er totalt ekskluderet fra alle sociale interaktioner, men at de momentant er udelukket. Disse eksklusioner bidrager til, at høretabet mærkes og bliver betydeligt for de unge.

Hvad kan gøres for at støtte unge, der oplever, at høretabet fylder for meget?

- Tal om i hvilke situationer de oplever, at høretabet fylder for meget
- Tal om hvornår høretabet *ikke* fylder for den unge og undersøg, om der er noget i de situationer, der kan overføres til andre situationer
- Støt den unge i at involvere sit netværk. Når netværket er involveret, kan de tage de nødvendige hensyn uden, at den unge oplever, at høretabet stjæler fokus
- Undersøg sammen om der er nogle situationer, hvor det er særligt vigtigt for den unge at være fuldt deltagende og om der er andre situationer, hvor det betyder mindre for den unge
- Understøt den unge i at sige fra, hvis de oplever at blive forhindret i at deltage på lige fod med andre

Litteratur

- Bille, Mikkel; Hastrup, Frida & Sørensen, Tim F. (2010). *Introduction: An Anthropology of Absence*. I: *An Anthropology of Absence: Materializations of transcendence and loss* (Bille & Hastrup red.). s. 3-22. New York: Springer Science+Business Media
- Goffman, Erving (1963, dansk udgave 2009). *Stigma. Om afvigerens sociale identitet*. København: Samfundslitteratur
- Goffman, Erving (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. Bantam Doubleday
- Hansen, Niels-Henrik M. (2008). *Når øret klør. Høretab, trivsel og integration blandt unge hørehæmmede*. København: Center for Ungdomsforskning
- Punch, Rene & Hyde, Merv (2011) *Social Participation of Children and Adolescents With Cochlear Implants: A Qualitative Analysis of Parent, Teacher, and Child Interviews*. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, January 2011
- Scheff, Thomas J. (1990). *Microsociology. Discourse, Emotion, and Social Structure*. Chicago: The University of Chicago Press
- Toldam, Eva J. (2022). Når handicappet er usynligt, står den enkelte hele tiden med valget om at skjule det. *Social Kritik. Tidsskrift for social analyse & debat*. Nr.166 (2022-2)